

O'ZBEK ISMLARINING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI**Normamatova Sarvinoz Kamoliddin qizi***Termiz davlat universiteti 2-kurs talabasi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ismlarning paydo bo'lishi, ismlarning kelib chiqish tarixi haqida so'z boradi. Shu bilan birga, o'zbek ismlarining lingvistik tahlili, lingvokulturologik xususiyatlari yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *ismlar, o'zbekcha ismlar, o'zlashgan ismlar, ismlarda evfemizm va disfemizm holatlar, taqiqlangan ismlar, gender munosot*

Ma'lumki, har bir tug'ilgan shaxs dastlab rasmiy individual nominativ belgini – shaxsiy ismni oladi. Turli xalqlar orasida turli davrlarda shaxsning nomlanishi, ismlarning qo'yilishi bilan bog'liq urf-odat va an'analar hamisha o'ziga xos bo'lgan. Shu ma'noda shaxs nomlari avval faylasuflarning, keyin esa tilshunoslarning diqqat obyektiga aylanadi. Bugungi kunda esa inson hayotining hamrohi bo'lib qolgan nominal so'zning paydo bo'lish sabablari, shakllanish bosqichlari, tarqalish, maqsad-muddaosini o'rganuvchi tilshunoslar, tarixchilar, adabiyoshunoslar, psixologlar, etnograflar, geograflar har bir ismning o'ziga xos talqinini e'tirof etmoqdalar.

Shu o'rinda, ismlarning paydo bo'lishi, kelib chiqish tarixi haqida ham biroz to'xtatilib o'tsak.

Lug'atlarda bu so'zning izohi lotincha nomen yoki yunoncha onoma dan olingan iz qog'ozi sifatida berilgan. U qabila tizimining qabul qilingan belgisini bildiruvchi jm-men maxsus atamasidan kelib chiqqanligi haqidagi versiyalar mavjud. Umuman olganda, slavyan tillarida bu so'zning talaffuzi va imlosi o'xshashligi ko'zga tashlanadi.

Bitta versiya shundaki, u protoslavyan tilidan olingan - ega bo'lish, kimgadir tanishish, kimnidir qabul qilish, kimnidir ko'rib chiqish. Boshqasi uni yuyoti tushunchasi bilan bog'laydi, bu sanskrit tilida ajratish degan ma'noni anglatadi. Qizig'i shundaki, ingliz nomining kelib chiqishi yunoncha onoma bilan bir xil. Ma'lum bo'lishicha, hind-evropa tillari guruhida ushbu versiyaga ko'ra, "ism" so'zining bitta manbasi - G'arbiy Yevropa va Sharqiy Yevropa tillari uchun ham mavjud.

Lekin aksariyat lug'atlar "ism" so'zining haqiqiy etimologiyasi noaniq ekanligiga qo'shiladi.

Har bir millatning o'ziga xos jihatlari bo'lgani kabi ismlari ham ajralib turishi muhim ijtimoiy, siyosiy, madaniy masaladir. Zero, bu masala jahon tilshunosligida ancha jadal tus olib, arman, gruzin, nemis, rus, tatar, qoziq, yapon, xitoy, tojik yoki arab singari millatlarning kishisini uning ismi orqali tanish, ularning orfografik, grammatik, etimologik xususiyatlari o'ziga xos bo'lib, ularni to'g'ri yozish va ifoda etishga intilish kamolotga yetgan. Shunday ekan, o'zbek ismlari ham ana shunday jahon miqyosida o'z o'rniga ega bo'lishida kuch sarflarishimiz darkor.

2022-yil boshida «Silive.com» nashri dunyo mamlakatlarida qo‘yilishi man etilgan ismlar ro‘yxatini e‘lon qildi. Unda ushbu ismlarning qanday sabablarga ko‘ra taqiqlangani ham aytilgan. Qayd etilishicha, keltiriladigan ismlar bir hudud uchungina tegishli hisoblanadi. Zero, ismlarning qo‘yilish maqsadlari va uning ta‘qiqlanish sabablari o‘zaro ziddir. Ismlar evfemik niyatda qo‘yilgani bilan idrok etuvchining disfemik kayfiyatini uyg‘otishiga zamin yaratishi mumkin. Shuning uchun bunday ismlarni lug‘atdan olib tashlash, ular bilan bog‘liq muammolarni bartaraf etish masalalari ko‘rib chiqilmoqda.

1. Tarkibida “qul” morfemasi bo‘lgan ismlarni umuman ro‘yxatdan olib tashlash (Allohga nisbatan “abdu” shaklidagi “qul” so‘zi bundan mustasno). Ma‘lumki, mintaqamiz hududida birgina “I” bilan boshlanuvchi ismlarda Ibrohimqul, Idrisqul, Ilashqul, Ilyosqul, Imomqul, Imonqul, In‘omqul, Irisqul, Ishoqqul, Iskandarqul, Islomqul, Ismanqul, Ismatqul, Ismoilqul, Isoqul, Istakqul, Istamqul, Izomqul kabi nomlar uchraydiki, ularning hammasida birinchi bo‘lakka nisbatan qullikni anglatuvchi izohlar keltiriladi. Islom dinida esa Allohdan o‘zgaga hech bir kimsaga (hatto payg‘ambarlarga ham) yoki narsaga qullik qilinmasligi haqida aytilgan.

2. Turli madaniyatdan kirib kelgan serial qahramonlari ismlarini ta‘qiqlash va uni ismlar ro‘yxatidan olib tashlash. Bu muammo hatto siyosiy nizolarni keltirib chiqarishi mumkin. Zero, «Silive. com» nashri e‘lon qilgan ismlar ro‘yxati ana shunday maqsadga ega. Masalan, Garri Potter. Ismning ma‘nosi: romanlardagi xayoliy sehrigar bilan bog‘liq. Taqiqlanish sababi: ism bolani masxara qilinishiga sabab bo‘lishi mumkin. Yoki Saudiya Arabistoni: Amir. Ismning ma‘nosi: knyaz. Taqiqlanish sababi: saudiyaliklar farzandlariga qirollik oilasiga tegishli ismlarni qo‘ymasligi kerak. Saudiya Arabistoni: Malek. Ismning ma‘nosi: shoh. Taqiqlanish sababi: bu ism faqat qirollik oilasi a‘zolari uchun mo‘ljallangan.

3. Tarkibida “it” ma‘nosi bo‘lgan ismlarni o‘zbek ismlari ro‘yxatidan olib tashlash. Birliklardagi disfemik ma‘no faqat muayyan makon va zamon bilan bog‘liq holda yuzaga chiqadi va shu asosda idrok etilar ekan, disfemik ma‘no, evfemizmlarda bo‘lgani kabi asosan etnik stereotiplar bilan bog‘lanadi va belgilanadi. Bu ismlar, tinglovchi nuqtai nazarida insonning itga mengzalishidek disfemik taassurotli bo‘lishi mumkin. Garchi nutqiy xarakterga ega bo‘lsa ham, bir denotativ mazmun ifodalovchi evfemik va disfemik birliklarni o‘zaro qiyoslash asosida ularning nisbiy evfemiklik va disfemiklik qiymati baholanadi.

Masalan, Itboy (o‘z. – itdek arziyas bola. Bu ism chaqaloqqa u yomon ko‘zlardan uzoq bo‘lsin, unga ko‘z tegmasin deb beriladi), Ityemas (o‘z. – “bu bolani tashlasang, it ham yemaydi, u shunchalik yomon, jirkanch” degan ma‘noda beriluvchi ism. Bu bilan chaqaloqni o‘limdan asrash ko‘zda tutiladi), Itjon (o‘z. – itdek arziyas bola) va hokoza.

Ma‘lumki, gender munosabat jamiyat hayotining barcha sohalarida, jumladan siyosat, iqtisodiyot, huquq, mafkura va madaniyat, ta‘lim hamda ilm-fan sohalarida namoyon bo‘ladigan ijtimoiy hodisadir. Farzand tug‘ilganda oiladagi gender munosabat

ism tanlashda ham ahamiyati katta. Bu inson jinsining ijtimoiy madaniy jihatini ifoda etuvchi tushuncha ekan, uning ismlarda aks etishi muqarrar. Oiladagi turmush tarzini yengillatuvchi jins – erkak va quvoch baxsh etuvchi qiz muvozanati ijtimoiy shart sharoitlar tufayli buziladi va oxir oqibat ism tanlashda o‘z ta’sirini ko‘rsatadi. Oilada qiz farzand tug‘ilavergach, agar u 2 tadan oshsa, keyingilariga o‘g‘il tushunchasi bilan bog‘liq ismlarni qo‘yish boshlanadi. Gender munosabat mana shu belgilar asosida yuzaga keladi.

Xulosa qilib aytganda, ismlar kishining jamiyatdagi mavqei, kelajagining yaxshi yoki yomon tomonga o‘zgarishini ta’minlovchi eng muhim omil hisoblanadi. U qaysi tildan olingan bo‘lmasin eshitilishi yoqimli, idrok etilishi qulay bo‘lishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Begmatov E.A. Ism chiroyi. – Toshkent: Fan, 1994. 74-75-bet
2. Hamdamova Z. Ismlar ma’nosi. – Toshkent: Meruyus, 2014. – 80-bet
3. Kadirova X.B. O‘zbek ismlarning leksikologik, leksikografik va lingvokulturologik muamolari//Ta’lim fidoyilari. Respublika ilmiy-uslubiy jurnal – 2022. <https://zenodo.org/record/7352033#.Y39iIZZByUk>
4. Kadirova X.B. O‘zbek ismlarida evfemizatsiya va uning disfemizatsiyalashuviga oid muammolar. // Oriental renaissance: innovative, educational, natural and social sciences scientific journal. Volume 2, ISSUE 10. Impact Factor: 5.947. ASI Factor = 1.7 October.
https://oriens.uz/media/journalarticles/111_Xurshida_Kadirova_808-819.pdf
5. O‘zbek ismlarining lingvistik tahlili. Ilmiy risola. Toshkent.
6. Arxiv.uz